

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ И ДИСЦИПЛИНАТА НА ИДЕНТИФИЦИРАНЕТО*

Личностната структура и висшето образование са двете теми, които предстои да свържа в този текст. Въпросът е дали съвременното образование, и особено висшето образование, допринася за формирането на личността като гъвкава структура, пригодна за участие в променящата се съвременна реалност.

Висшето образование може да се определи като подготовка на човешката личност за пълноценно разбиране на себе си, другите и света. Това разбиране не е безпрепятствено усвоима рационална техника, а и нещо консервативно, наследено от културната традиция. Но университетът, институцията носител на съвременното висше образование, е възникнал не другаде, а в Европа. Оттук и първият въпрос, който се повдига в тази връзка - за характера на разбирането в европейската културна среда.

Европейският тип разбиране и семиотиката

Доколкото може да се определя еднозначно, европейският тип разбиране ни се представя като рационална процедура с превес на различаването и диференцирането пред интегрирането. Особен краен израз на този тип откриваме в съвременната *семиотика*. Макар и да държи да изглежда чисто научна дисциплина, семиотиката следва определена културна константа, която, струва ми се, не произтича пряко от нейния проект. Можем да я наречем условно дисциплина на съзнателно изпълнявани различавания.

Добър пример са базовите различавания, които се правят в изследователската линия на Сосюр. Първото е между външната и вътрешната страна на знака, между плановете на означаващото и означаваното. По-нататък се различава областта на знака от онова, което се обозначава чрез него. На свой ред се осъзнава обозначеното като реално съществуващ и като идеален предмет. Но и идеалният предмет не е едносъставен. Макар да се проявява основно в културно „преддадени“ идеи, в него се намесват и представи, произведени от индивидуалния интерпретатор, които също могат да бъдат предмет на търсене и различаване. Семиотичният подход опира и до отделяне на обозначаващото на действителни предмети (реални или идеални) от проектирането на възможни, но все още несъществуващи.

Именно това прави от семиотиката своеобразна етика на научния език и изобщо на говоренето - импулсираното осъзнаване на възможните страни на един обсъждан предмет. Понеже да се говори за нещо съществуващо почти винаги означава да се желае и да се проектира съществуването му, осъзнаването, отделянето на „дозите“ на реално съществуващото, желаното и проектираното при обсъждането на един предмет, е важна стъпка към морала на всяко словесно поведение. Що се отнася до другата важна стъпка - това, да не се натурализират различаванията и говорещият да се връща към ситуациите на неразличеност, да

* Текстът е публикуван в Б. Богданов. Промяната в живота и текста, ц.с., стр. 152-170.

интегрира вече диференцираното към някаква цялост, не съм сигурен, че семиотичната методика подтиква и към това.

В съответствие с нормите на европейската научност подходите от семиотичен тип насочват повече към различаването, оставяйки интегрирането за извъннаучни области като изкуството и религията например. Но въпросът е че в предметите, към които се подхожда семиотично, са налице не само белезите на отделното, но и на неотделното. Плановите на изражението и съдържанието в знака не са напълно отделими. Външното, средството за означаване, винаги мъкне някакво означаемо и вътрешното, означаемото, винаги е заплашено да се превърне в означаващо на друго означаемо. На свой ред знаците не съществуват сами по себе си, а непрекъснато се преобразуват и взаимодействат с други знаци.

Оттук следват две необходими: 1) знаците да се наблюдават в хода на определен семиозис; 2) след постигането на едно или друго означаване означеното да се интегрира към цялостта, от която е било откъснато с оглед на наблюдението. Означаваните предмети съществуват и в смисъл че семиозисът ги поражда. В този смисъл европейското, но поначало и човешкото разбиране, са изправени пред трудност, която не се преодолява с лично осъзнаване и усъвършенстване на ползваните средства за изразяване. Не съществува идеална реч или мъдро поведение, които осигуряват двата хода - на различаване и връщане към ситуацията на неразличеност, независимо от гениалните проекти в тази насока, като диалога на Платон.

Две развития в тази насока се откриват и в полето на семиотиката. От една страна, по линията на подхода на Сосюр се достига до идеята, че човешката реалност е набор от дискурси, от режими на говорене и държане. От което следва, че възможният гъвкав подход за по-адекватно разбиране би се изразявал в осъзнато променяне, съчетаване и допълване на повече режими на означаване. Но тази гъвкавост деградира до игра на безкраен избор на гледни точки, ако разбиращият изповядва традиционното европейско схващане на себе си - като идеална затворена гледна точка, противопоставена на разбирания обект. Съвременната европейска интелектуалност продължава да се развива под този знак.

Съществува и втора семиотична постановка за разбирането. Тя се изразява в схващането, че разбиращият субект зависи от разбираните обекти и е нещо отворено, променимо и постоянно правено. Това схващане се застъпва в традицията на Пърс, в която, като се питат за ролята на интерпретатора в семиозиса, изследователите разглеждат субекта на интерпретацията в постоянната му обмяна с културната среда.

Съвременното разбиране за структурата на личността

Ако човешката реалност в съвременните условия на живот се разбира като сложен набор от дискурси и ако разбиращата я човешка личност се намира в постоянен обмен с нея, от това следва и усложняването на самия разбиращ, на неговата „аз-ова“ структура. Големият прогрес би бил, ако тя се схваща като начин на постоянно нагласяващо се към променящата се реалност означаване на „себе си“. Като казвам променяща се, имам предвид две неща - действителната промяна на човешката среда, но и променящото се знание и образ на света за

индивида. При този начин на мислене човешкият „аз“ се оказва в по-ниска степен нещо дадено, и в по-висока - нещо правено и ставащо.

Това правене е толкова лична, колкото и общностна дейност. Вътрешният ни „текст“ се занимава с правенето на нашия „аз“, като се опира на модели, предоставени му от културната среда. Така че като произвеждаме собственото си „аз“, поддържахме и азовата норма на средата, в която живеем.

Тази връзка затруднява и двете страни. За отделния човек проблемът е в постигането на такова ползване на нормите на средата, което същевременно допуска измъкване от тях с оглед на гарантирането на своята уникалност. На свой ред културната среда, доколкото може да се разглежда по този начин, опира до противоречивата задача да потиска „шумовете“, които се произвеждат при правенето на толкова „аз-ове“, да пази нормите си, но, от друга страна, да приема в някаква степен тези шумове и да ги използва за промяна на своята нормативност, което ще рече и на самата себе си.

Като един вид означаване на „себе си“ аз-овата дейност включва разнообразни различавания и свързвания. В техния ход особено важен момент е свързването на гледните точки на „аз“ и „той“. Става дума за осъществяване на преход от празния субект на „аз-а“ за мислене и изтъпяване към по-пълния субект на „той“, свързан с общности от подобни нему, които му придават определени предикати и по този начин го изпълват със съдържание. Областта на „той“ е многовидова. Аз съм човек, мъж, на определена възраст, баща, европейец, българин, преподавател. Не бих могъл да изброя коректно всичките си предикати и съответно многото класове от „той“, към които се отнасям. Една част от тях е налице във всички човешки среди, друга се определя от модерното време. Във всеки случай съвременната европейска среда дава възможност за участие в разни видове „той“ не само на естествени, но и на временни, работни и идеални общности. Това е едно от основните проявления на европейската съвременност.

Семиотичният проблем е как тези „той“ означават моето „аз“ и как се съотнасят в структурата на моята аз-овост предикатите, придавани ми от техните класове, в какво отношение попадат едни към други чертите на човека, мъжа и българина в мене. По-нататък дали ги чувствам и разбирам като природни дадености и в този смисъл като нещо винаги налично, или така възприемам само някои от тях, докато други третирам като временни и относителни? Може би аз възприемам безотносително принадлежността си към класа човек и мъж, докато други схващат по този начин и народността си, че и принадлежността си към даден спортен клуб. Но дали първото е по-оправдано от второто? Да не би като отнасям себе си твърдо към класа на хората, да не чувствам принадлежността си към класа на висшите бозайници по същия начин, както други разбират българската си принадлежност като природа, но нехаят за своята отнесеност към широкия клас на хората?

Във всеки случай от преобразуването на „аз“ в „той“ се поражда колективната идентичност, която не само придава съдържание на моето „аз“, но и удостоверява, че не се различавам от другите. Поражда се гледната точка на „ние“. Тази гледна точка се проявява съзнато, но може да е потопена и в несъзнатото. Що се отнася до сферата на съзнаването, проблемът е как градя собствената си идентичност от различните колективни идентичности, дали я градя постоянно от

повече принадлежности или предпочитам спряното ри-гидно „аз“, което съвпада точно с определена колективна идентичност, с определено „ние“, възприемано от мене като твърда природа и същност. Дали това „ние“ в мене, получило енергията си от срещата на „той“, носител на определени качества, и на безкачествената субектност на „аз“, е бойко самосъзнание, което прикрива и потиска останалите ми принадлежности, или е отворено към други „ние“ в хода на моето променливо, винаги ставашо и сега означавано „аз“?

Силно впечатление прави лекотата, с която много хора са склонни да се прислоняват към дадено „ние“ по време на разговор. Такъв е случаят, когато се обсъжда отношението България - Европа. Разбирано просто и определено като малоценностно, нашето, българското, ме застава да се чувствам малоценностен, независимо че не съм. От друга страна, отделеното от мене свръхценностно европейско става твърдо „те“, което безапелативно ме изключва, независимо че Европа за мене не е само „те“, но и „ние“. Така става, когато разговаряме или сме отпуснати в немарливия вътрешен текст на личната или колективната депресия. Иначе в мрежата на обичайните всекидневни действия сме с по-гъвкава лична идентичност и не се случва често да изпадаме в твърдите „ние“, появяващи се при разговор.

Така че първият проблем на съвременната аз-ова дейност е осъзнаването на сложното отношение на различните принадлежности, които се преплитат в структурата на „аз-а“ и недопускането тази сложност да бъде отгласната от съзнанието в пораждащото проблеми несъзнато, потискано от някоя предпочетена изключителна принадлежност. Двете крайни реализации са - *цялостност на личността от затворен тип*, при която съзнатата сфера се свежда до твърда роля, противопоставена на масивното несъзнато от недопуснатите в съзнанието други роли, или *цялостност на личността от отворен тип*, която се изразява в гъвкава ролевоост, в постоянен обмен между съзнато и несъзнато и осигуряване по този начин на приспособимост към различни жизнени ситуации в променящите се условия на живот.

Структурирането на личността не се изчерпва с проблема да се осъзнава разнообразието от принадлежности, което да се преобразува в гъвкава аз-ова структура. Съвременният индивид има и своя лична история. Най-вече опирайки се на нея, той придобива „самост“, особено вътрешно лице, отличаващо го от другите и осигуряващо му уникалност. Но и тук възниква подобен проблем - от какви събития е съставена тази история, дали съзнанието удържа разнообразието от действителни случвания, връзки и преходи в собствения живот или я опростява до определени символи, които гарантират цялостта на личността само до равнището на стереотипа. Личните истории са винаги различни, но, така или иначе, те се разполагат между полюсите на монотонността и полифонията, между вялата стереотипна и сложната подвижна самост.

Във втория случай, както и по-горе при скритата препоръка личността да се формира от колкото се може повече колективни принадлежности, очевидно става дума за идеални положения, а не за реалния човек, който естествено е склонен да се отървава от многообразието, да предпочита простата принадлежност към определено „ние“ и културно фиксираната стереотипна биография. Независимо от

големите различия, тази склонност е налице дотам, че бихме я нарекли присъща на човешката природа.

Човешката природа обаче е нещо променливо, намиращо се в постоянна обмяна с човешката среда. А средата, особено съвременната, се променя по-бързо от физическата и менталната форма на човека. Така се достига до неравновесието човешкият свят да бъде по-сложен от идеите и представите, които има за него редовото човешко същество. Това положение се коригира в известна степен, тъй като, бидейки комплексна мрежа от дискурси и поведения, съвременната човешка среда предлага на отделния човек примамливи ползвания, а с това и особени лични идентификации, които го заставят да има на практика по-сложно реагиращо „аз“, отколкото му позволяват стереотипите на традиционната култура или собственият осъзнат опит.

Тази картина на несъзнаващия индивид и поправящата го среда внушава оптимизъм, който не е съвсем основателен. Положителният ефект не е гарантиран от обикновения контакт на опростяващите реалността индивиди с усложнения човешки свят. Усложняването може да избързва, какъвто е случаят в съвременна Европа, може да става враждебно и чуждо на човека. Приемането му зависи от обмяната между променящата се човешка среда и ставащата все по-гъвкава човешка личност.

Същевременно не бива да се забравя, че реално съществуват личностите, а не принципът за личност. Човешката среда се усложнява именно за да се гарантира разнообразието от самостоятелни акции, достъпни за все по-голям брой индивиди. За да се ползва и развива и да не се превръща в тежоба, усложняващата се среда на човека предполага не само вътрешното усложняване на аз-овата структура, нарастването на обема на съзнатото в нея, но и реализирането на това за все по-голям брой индивиди. Може би няма нищо по-сложно в съвременния свят от този процес на нарастване на количеството индивиди с гъвкава аз-ова структура.

Въпросът е в каква степен това се самоосъществява, в каква е обществено управляемо и в каква зависи от усилието на всеки човек.

На пръв поглед демократичното обществено съществуване стимулира оформянето на ставащо и винаги правено „аз“ у голям брой индивиди, улеснява достигането до нагласата, че човешката реалност не е само даденост, но и нещо зависимо от личната воля. Но именно в тези условия на гарантирана свобода и подвижност съвременният индивид не може да бъде заставен да предпочете гъвкавата пред твърдата лична идентичност. Свободата му се изразява и в това, да може да съществува отвързано и отстранено, между другото и в някакво поддържано без промяна минало. Съвременната европейска среда се проявява в разнообразие от избори и поведения, поради което, като се оказват в различна позиция, индивидите не зависят тотално от примамките на усложняващата се среда и не могат да бъдат ефективно управлявани от обществени проекти, които не отчитат свободата им. В този смисъл постигането на идентификационния механизъм за гъвкаво означаване на „себе си“ в съвременните условия на живот е толкова проблем на обществена организация, колкото и на осъзнатото насочване на собствената аз-ова дейност.

Формите на образование

Ако личното идентифициране е комплекс от навици, емоционални реакции и умения за нагласа на индивида към света, ясно е, че формите на образование не са без отношение към този комплекс. Училището и университетът са модели за човешка среда. Затова е естествено пребиваващият в тях да придобива определени навици за свързване и отделяне на себе си, а отгук и за правене на своето „аз“.

Поради принципното си разнообразие и отвореност към миналото съвременността пази масива на традиционното образование, а с него и традиционното разбиране за отношение между личност и среда. Като казвам традиционно образование, имам предвид най-вече твърдо зададената форма на *началното и средното училище*, която ми се струва все още силна, особено у нас в България. Общуването в тази среда следва модела на властта и йерархичния ред в семейството. Пример за това е учебният клас. В затвореното му пространство учителят, носител на знанието, е противопоставен на масата на учениците, които той разполага в един вид йерархия посредством категоризиращи оценки. Оценяването става винаги отвън и оценяваните се състезават за йерархическото си издигане. В крайна степен всичко зависи от учителя. В най-добрия случай той закриля слабите, ограничава силните и поддържа равенството в ученическата общност. Така или иначе се следва моделът на затворената семейна среда. Истинското равенство се постига в празничния игров хаос на преобръщането на реда и йерархията.

Това, че традиционното училище следва модела на семейството, а отгук и на затвореното общество, не бива да се тълкува само отрицателно. Поне първоначално подрастващите имат нужда от формата на състезаване за майчината топлина и на ограничаване от бащиния авторитет. Въпросът е дали принципите на това общуване се поставят под въпрос и се преобразуват в други принципи или се остава при тях. Защото видовете на този модел за свят като семеен, училищен или казармен живот лесно се поддават на идеализиране и стават агенти за регресия към детството.

За това допринася и образователната философия на традиционното училище, насочена повече към интелектуалното, отколкото към социалното оформяне на подрастващите. Социалното се разбира най-много като набор от умения за вреждане в съществуващата среда. Училищното знание обслужва не толкова това, колкото снабдява с разсъдъчни аргументи за пасивното приемане на света като ред и материя за послушно изучаване. Обичайният резултат от този тип обучение е атомизирането. Без социални умения младите хора развиват свръхактивно или свръхпасивно отношение към живота. Съобразно естествените си наклонности те се разделят на упражняващи насилие водачи и търпящи подчинени, на личности с предимно хипоманиакална или депресивна наклонност. Но и едните, и другите в еднаква степен прехвърлят на реалността и останалите хора вътрешните си проблеми.

Поради по-високата степен на избор и на осъзнато участие, както и поради по-сложната си организация *висшето образование* би трябвало да е с по-висок принос за изграждането на обсъжданата гъвкава идентичност. Като казвам висше образование, имам предвид учебното съдържание, системата и формите на обучение, но и останалите начини на общуване в границите на университетската институция, които често имат трайно въздействие върху формиращата се личност

на студента. Колкото и да са разнообразни, съвременните форми на висше образование и университетска организация се разполагат между полюсите на зависимия от държавата „гимназиален“ университет и на независимото от държавата маргинално висше учебно заведение.

Макар и зададен в някои от университетските форми на средновековието, *институционализираният държавен университет* се оформя сравнително късно - в условията на съвременната национална държава. Моделът му е проявен ясно в немския хуманитарен университет, възплътил идеалите на големите немски умове от началото на миналия век. Този университет става траен образец за подражание поради постиженията си в областта на хуманитарното знание, на филологията, философията и историята, но и поради грижата за личността на студентите. Конкретната му задача е подготвянето на висши държавни служители, но и по-широко - на духовния елит на нацията.

Този елит е консервативна стихия, пазител на трайното и извънвременното. Отгук и изискването елитарно образование да борави с принципи с висока абстрактност или поне да владее мисловната техника за достигане до същността на нещата. Основното задължение да се разбират същности механично означава образованието да се подчинява на даденостите в света. Знанието и личността са като двете страни на монета.

Знанието е насочено към трайния ред на нещата, а личността се схваща като идеална самост, противопоставена на света и затова колебаеща се между полюсите на екстаза и горчивината. Не виждам значителна разлика в постановките на училището и на този университет, което ми дава и основание да го нарека гимназиален.

Интересно е, че гимназиалните елементи се усилват в другата форма на висше образование, развила се по-късно през 19-и век също в Германия - немското политехническо училище. Създадено с оглед на точните науки, освободено от абстрактния модел за духовност и по-актуално насочено, това училище изоставя демократичните форми на общуване, които компенсират на практика абстрактната жизнена постановка на немския хуманитарен университет. Политехническото училище се организира съвсем затворено и йерархично. Именно то бива заето от съветската система за висше образование, в чиято среда затвореният му характер се усилва допълнително. При заемането си в България след Втората световна война гимназиалното съветско висше училище атакува абстрактната духовност, придобита от Софийския университет при основаването му в края на миналия век от образца на немския хуманитарен университет. При срещата с калъпа на съветското училище поради оставащото подобие с немския хуманитарен университет гимназиалната нагласа в общата ориентация на българския държавен университет придобива изключителна устойчивост.

Тази нагласа е проявена и конкретно - в номенклатурата от специалности и начина за прием на студенти, в затворените в себе си факултети и катедри, в йерархията от подчинени звена и централизирано управление, чиито нереалистичен ред се компенсира от вътрешен хаос и неефективност при провеждането на инициативи. Картината на монотонното аудиторно общуване с пасивна слушателска страна и катедра амвон, от която се вестяват истини, е също проявление на тази форма. Правилото е слушащите да бъдат маса, а не

организирана група, защото знанието се дава, а не става в хода на обучаването. Както и преподаващият зависи само от обстоятелства, които са външни на събитията в аудиторията. Този ред обуславя студентите да са отделени от преподавателите, както и преподавателите да са подчинени на строг ред за издигане в ранг. Пасивността на университетското общуване откъсва гимназиалния университет от променящата се реалност. На свой ред това става и с науката, поради което за развиването ѝ се налага тя да се отделя от образованието и да се затваря в изследователски институти.

Тази нагласа на българския държавен университет е изражение на философия с определени представи за ред и поведение, за знание и свят. Редът е преди всичко йерархична класификация, а знанието - познаване и приемане на обективности. Оттук следва и схващането, че общественото поведение се изчерпва от уменията за вреждане в клетките на човешката среда. Доколкото в света има промяна или се открива нещо ново, то се разбира като нарушаване на установения ред или се въвежда като правило в шизоидно противоречие с реда. Както овладяването на реалността означава разбиране на съществуващите класификации - проявени в синхронна или диахронна форма, така и науката, установено множество от знания, предполага всеки да влезе в коридора на едно от тях и да се идентифицира с него. Този тип университет поддържа в организацията и философията си представата за човешката среда като номенклатура и йерархия, която закриля държавни служители.

С простото си йерархично устройство и принципната си откъснатост от развиващата се реалност гимназиалният държавен университет е постоянно изложен на тенденцията да реализира като образователен идеал ценностите на затвореното общество. Те едва ли биха се утвърждавали толкова лесно, ако не бяха в унисон с традиционния начин на градене на „аз-а“, поддържан в тази институция. Гимназиалният университет прави не друго, а един вид пълни считаното за празно „аз“ на обучавания, като го отнася към предикатите на ясни класове. Това са най-вече номенклатурните трайни специалности и следващите от тях професии и категории, разположени във вертикален ред. Градената от ясни принадлежности личност на студента се насочва към уважаване на номенклатурата и в крайна степен към пазене на реда. И отделният студент, и самият университет трудно предполагат разреждането, промяната и разсеяните, усложняващи визията за себе си и за света принадлежности.

Тази картина е пресилена. Става дума за определена форма на висше образование, а не за действителни университети. Картината е пресилена и поради това, че подобни предмети се обсъждат трудно в „чистия“ си вид. Обсъждащият има конкретна позиция. И аз в случая използвам обсъждането, за да убедя себе си и другите в неефективността на българския държавен университет. Реалността и желанието непременно се преплитат. Задачата е желаното да бъде в някаква степен отделено от действително съществуващото, а още по-добре и сведено до проект.

Що се отнася до *висшето учебно заведение с либерална форма*, струва ми се, че трябва да потърсим наченките му в корпоративната структура на определени средновековни университети. В постоянна борба с някаква външна власт и вътрешно противопоставяне на организирани групи без ясни граници, маргинални и с равнинна стихия, тези университети са култивирали разнообразно, колебаещо

се в предметите си знание, и са представлявали неустойчива мрежа от среди за живеене заедно в разнообразието на групи и възгледи. Целта е била размита - студентите са се подготвяли за упражняването на основните средновековни професии, но са изпитвали и удоволствие от общуването сега в рамките на университетската среда, едно маргинално общество, което в „карнавала“ на подвижната университетска корпоративност подлага на изпитание йерархията на средновековния обществен ред. Парадоксът е, че такъв характер са имали по-скоро университетите под юрисдикцията на духовната власт. Подчинените на светски власти университети на онова време са се поддавали по-лесно на затваряне, йерархизиране и униформено опростяване на реда.

Либералната жизнена позиция на средновековните университети изглежда има едно-единствено по-цялостно продължение - английският колеж от типа на тези в Оксфорд и Кеймбридж. Този модел на университетско общуване се разпространява в Съединените щати. Разбира се, там той не остава чист. Съвременните американски университети представляват на практика различни степени на дифузия на гимназиална и либерална уредба. И все пак, гледано общо, либералното устрояване има превес в американските висши училища.

Под влияние на характерното за американския живот демократично съчетаване на интересите на разнообразни общности университетите в САЩ придобиват вид на премислени сложни мрежи от звена с различни задачи и цели. Тази система на среди за включване, на сложна зависимост и същевременно свобода на избор, е проявена и външно - във връзката на университетите с обществото, в сложните преплитания се отношения на самофинансиране и надзор от държавни, щатски и частни институции. На тази основа се развива нуждата да се проучва реалността - за да се осигурява финансиране, да се намира работа за завършващите студенти и да се гарантира приливът на кандидати. Системата на зависимост и обвързване на интереси изключва възможността студентите да нямат отношение към паричната стойност на своето обучение, а чрез нея и към неговото качество.

Всичко това води до подвижност в учебните програми и методи на обучение. Американският университет е в състояние да създава нови професии и изобщо да участва в развитието на обществото. Отворен навън и вътрешно гъвкав, той се грижи за уравнивяването на функциите на реда и на промяната. Редът е налице, без това да е свързано с униформеност, опростеност на правилата или отпускателна сигурност. Качеството се охранява и с йерархия. Не е лесно да се влезе в десетката на най-добрите американски университети, което не пречи на съществуването на стотиците останали висши училища. Вертикалното познание на нещата постоянно се допълва с хоризонтално. Оттук и сложното, вариативно устрояване. Налице е върховенство, но и демократично разделяне на финансовата власт от административната и от тази, която ръководи учебните и научните дела.

Американският университет продължава корпоративността на средновековния университет като място за общ живот в мрежа от общности. Отделният студент или преподавател знаят и ползват правата си, но са опрени и на общност. В сложната мрежа на лични и общностни интереси студентът се обучава социално, учи се да участва в субектите на разни колективи. Разбира се, има емоции, крайности и провали. Но дори при наличието на някаква митология и

нерефлектирани символи колективните принадлежности, възможностите за свързване са толкова много, че никоя университетска общност не развива лесно императива на тоталната принадлежност. Университетската социалност остава вариативна и игрова.

Този дух на рационалност без тотална идеология се поддържа и поради осигурените от университетския ред права на активност. Студентът заплаща, избира курсовете и преподавателите си, във висока степен сам съставя програмата си, може да променя посоката ѝ в различни степени, да прекъсва, да продължава в друго учебно заведение, да набира кредити не само с учене, но и с други дейности, може да участва в изследователски проекти. Общо взето, той не е отделен от преподавателя и не познава условностите на общуването в традиционните гимназиално устроени учебни заведения. Както отворените врати на аудиториите в американските университети не пречат да се влиза и излиза по време на занимания, така и преподавателската реч допуска да бъде прекъсвана. Университетският дискурс остава близък до всекидневната разговорност.

Естествено сведената до формули жизнена позиция на този университет е само обобщение, затова е и нещо в известна степен желано. Гимназиалната затвореност вероятно е налице в редица американски университети, особено в професионалните колежи. И сигурно духът, който описвам, на много места е условност без съдържание - като нормативната американска ведрост, която често прикрива напрегнатостта и необщител-ността на отделните американци. И все пак либералното общуване в американските университети е проявено в конкретни актове, които не са без връзка с общата позитивна нагласа на участващите в университетската дейност. Тя в немалка степен се дължи на това, че институционалната философия на американските университети поддържа образи за свят и за човешка личност, в които са уравновесени идеите за обективност и промяна, а, от друга страна - за зависимост и за свобода.

Тази университетска философия внушава, че йерархията е необходима, но е условност, както и че равенството е естествено, но е отношение, което трябва да се поддържа. На свой ред университетското устрояване, което следва от тази философия, поставя в работеща връзка разбирането, че разнообразната променяща се човешка среда зависи от активността на човека и че за да е пригоден за участие в нея, той трябва да е с гъвкава самоличност. Същевременно средата се променя и развива, защото самата човешка личност е неустойчива и подвижна. Американският университет сякаш утвърждава, че в света на мрежа от възможности се участва с удоволствие, само ако участващият поддържа и прави разнообразието на своята личност. На тази основа и развилата се в модерното време мрежа от информационни средства има идеален образ в модела за свят, който предполага голямо множество от свободни променливи индивиди, отворени към променящата се разнообразна среда.

Каквито и да са колективните гледни точки, интересът и възможностите на индивида не се забравят от системата на това устрояване на света. Оттук и неговият реалистичен, прагматичен, но и виталистичен ук-лон. Живеенето - ритъм между контакт с другото и изолиране с познатото, се разбира като колебаене между пребиваването без промяна и удоволствието от включване. Субектът има път за промяна и навътре, и навън, но не е лишен и от традиционната възможност да се

съхранява като един и същ и да изпитва удоволствие в идентичността на твърдите навици. Тази среда не пречи на самотника, който държи да оправя сам отношенията си със света, но предполага и радостта от надхвърлянето на себе си в мрежата, предлагаща възможности за наддавания и промени на статуса.

Положителните нотки в казаното за институционалната философия на американския университет се хранят от желанието ми за промяна на нашия университет. Несъмнено се отдавам на утопичен дискурс. Но той е утопичен не само поради желанието за обнова. Всяка институционална философия е утопия спрямо неподатливата реалност. Както и формата на американското общество и неговата идеология са утопични спрямо американската действителност. Въпросът е в отношението между утопията на формата и измъкващата се реалност. То може да се изразява в обикновен разнoбой. Но сведена до проекти, утопията може и да участва в ставащата реалност.

Без съмнение разнoбойт между утопията на институционалната философия и реалностите на деня в американския университет е по-слаб, отколкото между формата на живота и самия живот в американското общество. И в този смисъл университетите са нещо като реализирана утопия за общество, защото техните проекти се осъществяват по-лесно, отколкото проектите на голямата човешка среда. Американските университети са клетки на експеримента по свеждането на менталното на утопията до рационална форма и реалност.

Между другите съзнати и несъзнати задачи на този експеримент е и грижата да се рационализира сложното съотнасяне на колективни и индивидуални интереси, което се налага от условията на живот в съвременния свят. Задачата има много съставки. Един от въпросите е как да се поставят в зависимост ставащата все по-разнообразна и подвижна човешка среда и многото видове все по-подвижни и променими човешки общности. В това съотнасяне отделният човек не е само важна пресечна точка. Съотнасянето става за него и поради него. Светът е сложен и не може да не бъде такъв, защото е сложно самото човешко същество. Въпросът е в каква степен тази сложност съществува и трябва да се открива и в каква е нещо, подаващо се на култивиране.

Развитият в институционалната философия на американския университет модел за култивиране на гъвкава човешка личност не гарантира сам по себе си, че този модел се реализира успешно в американските университети и че няма да се осъществи по-добре другаде. Както няма гаранция, че изработените в Западна Европа европейски идеали не могат да се реализират по-добре далече от европейските центрове. Преносимостта на човешкия опит би била между най-често ползваните прояви на свободата, ако не продължаваше да ни пречи предразсъдъкът, че сме привързани строго към определена човешка среда **.

** За отношението на “аз” и “себе си” вж. Д. Х. Мийд. *Разум, Аз Общество*. Плевен, 1997, прев. от англ. и Р. Ricoeur. *Soi-même comme un autre*. P., 1990. По въпроса за идентичността Е. Ерикссон. *Идентичност, младост и криза*. С., 1996, прев. от англ.. Подобно различаване на колективна и индивидуална идентичност у Θ.Βεϊκός Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα. Αθήνα, 1993. Термините “гъвкава идентичност” и “цялостност от отворен тип” са синоними на термина “модулен индивид” – вж. Б. Гелнер. *Условията на свободата – Гражданското общество и неговите съперници*. С., 1996, прев. от англ.
